

Отримано: 27 листопада 2019 року

Прорецензовано: 9 грудня 2019 року

Прийнято до друку: 11 грудня 2019 року

e-mail: dienata@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-8(76)-61-63

Деркевич Н. А. Характеристика похідних дієслів з невідокремлюваним префіксом *ent-* у дослідженнях відомих лінгвістів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 8(76), грудень. С. 61–63.

УДК: 811'373.611

Деркевич Наталія Альбертівна,

кандидат філологічних наук, доцент,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ З НЕВІДОКРЕМЛЮваним ПРЕФІКСОМ *ENT-* У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІДОМИХ ЛІНГВІСТІВ

Значення похідного слова однозначно і стандартно виводиться на основі поєднання значень морфем у складі даного слова. За зовнішньою формою, тобто структурою, похідні слова поєднують у собі словотвірну основу та словотвірний формант і є обов'язковими складниками похідного. Словотвірним формантом у нашому дослідженні є невідокремлюваний дієслівний префікс *ent-*, який приєднується до твірної основи і утворює нову лексичну одиницю вже із зміненою семантикою.

У статті охарактеризовано похідні дієслова, які утворені за допомогою невідокремлюваного дієслівного префікса *ent-*. Семантику дериватів досліджували відомі зарубіжні та вітчизняні мовознавці, у їх дослідженнях не спостерігається суттєвих розбіжностей щодо семантики похідних дієслів. Тож, семантикою похідних дієслів з префіксом *ent-* є рух у напрямку від чогось, початок дії, реверсивне значення або повна протилежність до твірної основи, ліквідація та усунення.

Ключові слова: семантика, дериват, невідокремлюваний префікс, основа слова, морфема, словотвірний формант.

Natalia Derkevych,

Candidate of philological sciences, associate professor,

Ternopil National Pedagogical University

CHARACTERISTIC OF DERIVATIVE VERBS WITH INSEPARABLE PREFIX *ENT-* IN STUDIES OF WELL-KNOWN LINGUISTS

The main semantic feature of derivative words is that they denote reality indirectly, through the relation of one object to another. Therefore, the derivative relationship arises synchronously between lexical units, if one of these units is primary, motivating, and the other – secondary, motivated. The primary word is mostly unmotivated, the meaning of derivative word is motivated by the meaning of the same primary word. The motivating word has a forming stem, which is the part of motivating word, and is common to the primary and secondary. Word-forming derivation – the relation between two single-root words, the meaning of one of which is determined by the meaning of the other, or modified by the meaning of the other. A distinguishing feature of a derivative word is its relation to another word and its semantic conditionality. There are no derivative relationships between words unless there is anything in common from the semantic point of view. The derivative word leads us to the semantics of the primary word.

The meaning of derivative word is uniquely and standardly derived based on the combination of morpheme meanings within the given word. In terms of external shape, i.e. structure, derivative words combine the word-forming stem and word-forming formant and are obligatory components of the derivative. The word-forming formant in our study is the inseparable verbal prefix *ent-*, which attaches to the forming stem and forms a new lexical unit with already changed semantics.

The article describes derivative verbs that are formed by the inseparable verbal prefix *ent-*. The semantics of derivatives have been studied by well-known foreign and domestic linguists, and no significant differences in the semantics of derivative verbs have been observed in their studies. Therefore, the semantics of derivative verbs with the prefix *ent-* is a movement in the direction of something, the beginning of an action, the reversing meaning or the complete opposition to the forming stem, liquidation and elimination.

Key words: semantics, derivative, inseparable prefix, word stem, morpheme, word-forming formant.

Похідне слово займає більшу частину словникового складу мови, що розвивається. Значення похідного слова однозначно і стандартно виводиться на основі поєднання значень морфем у складі даного слова. «Префікс – це службова морфема, що розташована перед коренем або іншим префіксом, приєднується до всього слова, виконує словотвірну і/або граматичну функцію» [2, с. 235]. Префікс не є самостійною мовною одиницею і виявляє своє значення лише у складі слова. На думку мовознавця І. Г. Милославського, досліджуючи семантику дієслівних префіксів, потрібно виявити і сформулювати значення, яке належить власне префіксові, а не іншим частинам його внутрішнього або зовнішнього контексту [5, с. 54]. Словотвірним формантом у нашому дослідженні є невідокремлюваний дієслівний префікс *ent-*, який приєднується до твірної основи і утворює нову лексичну одиницю вже із зміненою семантикою. Семантику дієслів з невідокремлюваним префіксом *ent-* та утворені за їх допомогою похідні дієслова у німецькій мові досліджували відомі науковці Я.Грімм, В. Вільманс, Г. Брінкманн, І. Кюнгольд, Е. Матер, Г. Мунган, М. Степанова, В. Фляйшер та інші. Проблема значення дієслівних префіксів, їх функцій неодноразово була предметом наукового обговорення. Актуальність теми визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на виявлення закономірностей у розвитку та функціонуванні лексичного складу мови. **Об'єктом** дослідження є семантика похідних дієслів, які утворюють більшу частину словникового складу мови, що постійно розвивається.

Головна семантична особливість похідних слів полягає у тому, що вони позначають дійсність опосередковано, через відношення одного предмета до іншого. Тож, відношення похідності виникають синхронно між лексичними одиницями, якщо одна із цих одиниць є первинною, мотивуючою, а інша – вторинною, вмотивованою. Первинне слово є переважно невмотивованим, значення похідного слова мотивується значенням цього ж первинного. У мотивуючому слові виділяється твірна основа, що є частиною мотивованого слова, і є спільною для первинного і вторинного. Словотвірна похідність – це відношення між двома однокореневими словами, значення одного з яких визначається за допомогою значення іншого, або

модифікує значенням іншого. Відмітною ознакою похідного слова є його зв'язок з іншим словом та семантична зумовленість цим словом [5, с. 20]. Як стверджує Г. Марчанд, між словами не спостерігається дериваційних зв'язків, якщо між ними немає нічого спільного із семантичної точки зору [14, с. 427]. Лінгвіст Г. О. Винокур щодо специфіки значення похідного слова зауважує наступне: “це слово спонукає нас до семантики первинного слова” [1, с. 421].

Тож щодо семантики похідних дієслів з невідокремлюваним префіксом *ent-*: відомий німецький мовознавець Я. Грімм описав наступні семантичні функції для префікса *ent-* [11, с. 786]:

- дія, протилежна до значення основи дієслова: *entgelten*;
- початок дії: *entblühen*/розквітати, *entzünden*/розпалювати;
- значення „від чогось“: *entladen*/розвантажувати, *entlaufen*/втекти, *entnehmen*/віднімати, забирати;
- відіменникові похідні слова: *enthaupten*/відрізати голову, *entfesseln*/зняти кайданки;

У дослідженнях В.Вільманса [17, с. 801] є 4 семантичних групи дієслів з префіксом *ent-*:

– Дієслова, основи яких означають повну протилежність до новоутвореного дієслова: *entfalten*/розгорнути, *enthüllen*/відкривати, *entladen*/розвантажити.

– дієслова, які позначають поділ, розлуку, роз'єднання: *entlassen*/відпускати, *entleihen*/брати напрокат, *entführen*/відводити. У відіменникових дієсловах твірний іменник вказує на від'єднання, відокремлення: *entblättern*/обривати листя, *enthaupten*/знімати голову. Відприкметникові похідні позначають усунення властивостей, які містяться в основі слова: *entheiligen*/оскверняти святині, *entmündigen*/брати під опіку, *entmutigen*/відняти мужність.

– дієслова, які позначають „грабування“: *entkräften*/знесилити, *entvölkern*/знищувати населення.

– інхотативні дієслова – значення початку дії: *entblühen*/розквітати, *entschlafen*/засинати, *entspringen*/втікати.

У словнику Г. Пауля представлені модифікації, яких зазнали твірні основи завдяки присідданню префікса *ent-* [16, с. 334]:

1. Значення зворотної дії. Ця функція префікса *ent-* розвивається із його основного значення „проти“: *entdecken*/відкривати, *entfalten*/розгортати, *entspannen*/розрядити. До цієї групи належать відіменникові похідні, основа яких частково як просте дієслово не існує: *enthaupten*, *entkräften*, *entlarven*. Також до цієї групи належать відприкметникові дієслова: *entheiligen*, *entmündigen*, *entwürigen*.

2. Значення „від чогось геть“ – позначає семантичний зміст дієслів з префіксом *ent-* цієї групи: *entfliehen*/втікати, *entkommen*/піти, йти. До цих неперехідних дієслів приєднуються перехідні деривати: *entlehnen*, *entlocken*, *entreißen*.

3. У деяких випадках префікс *ent-* має значення частки *in-* давньоверхньонімецького періоду, яка в поєднанні з дієсловами позначає „опинитися у певному стані“: *entbrennen*/загорітися, *entschlafen*/засинати, затихати, *entzünden*/розгорітися.

Згідно з дослідженням Г. Брінкманна, основою дієслів з префіксом *ent-* є звільнення/вихід із закритого приміщення чи стану [9, с. 330]. Дієслова із значенням звільнення Г. Брінкманн поділяє на дві підгрупи:

4. 1) *entfliehen*, *entkommen*, *entnehmen* означають звільнення, вихід;

5. 2) *entspringen*, *entstehen*, *entzünden* вказують на початок процесу.

6. У групі дієслів із значенням „рух у протилежний бік“, яку Г.Брінкманн позначає найважливішою, префікс *ent-* вказує на протилежну дію. Основою похідних цієї групи є іменник, рідше прикметник і утворене слово позначає протилежну дію: *entehren*, *entmenschlichen*.

Класифікація похідних дієслів у дослідженні І. Кюнгольд складається з трьох груп [13, с. 550]. Перша група охоплює п'ять підгруп із значенням віддаленої дії:

– рух із чогось назовні: *entfliehen*, *entgleiten*, *entspringen*;

– значення відстані: *enthalten*/вміщувати, *entlegen*/віддалятися;

– позначення походження: *entsprießen*, *entstammen*, *entstehen*;

– позначення видалення в відіменникових та відприкметникових дериватах: *entgiften*/виймати отруту, *entgleisen*/сходити з рельсів, *entkorken*/відкорковувати, *enthärten*/пом'якшувати, *entschärfen*/притупити, *entmutigen*/без мужності;

– дія, протилежна до основи дієслова: *entdecken*/відкривати, винаходити, *entflechten*/розплітати, *entschädigen*/компенсувати.

У другій групі префікс *ent-* вказує на розгортання дії: *entbrennen*, *entschlafen*, *entzünden*. У похідних дієслів третьої групи основа прикметникова, яка позначає новий стан: *entgrünen*/зняти зелений колір, *entleeren*/випорожнити, *entledigen*/вивільняти/ся.

У дослідженнях відомого німецького мовознавця В. Фляйшера знаходимо, що префікс *ent-* впливає на твірні основи наступним чином [10, с. 360]:

– перфективує або інтенсифікує дієслова, які виражають віддалення: *entfallen*/випасти, *entfliehen*/втекти, *entgleiten*/визлизнути, *entweichen*/втекти.

– може надавати семантичного компоненту „von weg“ також дієсловам руху, які цього компоненту не мають: *entschweben*/відлетіти, *entspringen*/вистрибнути, починатися.

– позначає протилежну дію: *entfesseln*/зняти кайданки, *entkuppeln*/розчеплювати, *entloben*/відмінити заручини.

– позначає усунення стану, який вказаний в основі слова: *entgiften*/видалити отруту, *entfetten*/знежирити, *entrahmen*/зібрати верхки. Тут твірними основами виступають іменники.

– позначає початок дії: *entbrennen*/розгорітися, *entflammen*/розпалити, *entschlafen*/заснути, спочити.

За даними граматики Дудена префікс *ent-* у понад 90% випадках позначає віддалення: *entströmen*/витікати, *entschweben*/вилітати. Коли префікс *ent-* присідається до дієслів із значенням віддалення, префікс слугує для підсилення цього значення: *entfliehen*, *entgleiten* [12, с. 720].

Також префікс *ent-*, відповідно до свого первинного значення „entgegen“, може виконувати дію, яка вказана в основі дієслова, зворотною: *entladen*/розвантажувати, *enthemmen*/послабити гальмування. Невелика група дієслів з префіксом *ent-* вказує на початок дії: *entbrennen*, *entzünden*.

Ервін Матер, досліджуючи похідні дієслова з префіксом *ent-*, вираховує їх семантику у відсотках. Згідно з його дослідженням у німецькій мові нараховується 195 дієслів з префіксом *ent-* [15, с. 127- 160].

1. У більше ніж половини (56%) німецьких дієслів з префіксом *ent-* значення віддалення переважає. Ця група нараховує 178 похідних і поділяється в свою чергу на дві підгрупи:

1.1. Ця підгрупа складається виключно з перехідних дієслів, в яких префікс *ent-* вказує на скасування, забирання чи віддалення: *entheben* – звільняти, *entpressen*/ витискати, *entreißen*/ виривати. У 110 дієсловах цієї підгрупи основою є іменник. Значення, на яке вказує іменник і є складовою частиною, вилучається із прямого додатку: *entehren*/ збездечити, *entsalzen*/ незсолювати, *oprisnati*; *entjungfern* – позбавляти незайманості.

Деякі дієслова виражають убивство: *enthaupfen* – відтяти голову; примусово відібрати: *entführen* – забирати силою, *entringen* – вирвати.

1.2. Неперехідні дієслова з префіксом *ent-* мають значення віддалення чи скасування: *entswinden*/ зникати, безслідно проминати, *entfliehen*/ бігти, втікати, *entfallen*/ випадати, не здійснитись. У частини дієслів цієї підгрупи виявлено ще й додаткові значення:

– відмова: *entäußern*/ відмовляти, звільнятися від чог., *entsagen*/ відмовлятися, утримуватись. Дієслово „*entbehren*/ відчувати відсутність, потребувати“ також належить до цієї підгрупи, хоча воно може вживатись і як перехідне.

– ненавмисне виконання процесу: *entfahren*/ вихоплюватись (про слово), *entfallen*/ забути, *entgehen*/ пропустити (помилку).

2. Друга за величиною група значень дієслів з префіксом *ent-* виражає значення скасування змісту, який містить твірна основа: *entriegeln*/ відмикати, *entweihen*/ споганити.

До цієї групи належить 75 похідних, які становлять 24% усіх досліджуваних дієслів з префіксом *ent-*, у 15 з яких основою виступає прикметник. У таких дієсловах префікс десемантизує властивість предмета, на яку вказував прикметник: *entbittern*/ зняти гіркоту, *entsittlichen*/ деморалізувати, *entmutigen*/ позбавляти віри у себе, *entschärfen*/ згладжувати.

Варто звернути увагу на те, що твірною основою у дієсловах семантичних груп 1.1. та 1.2. є іменник, а префікс *ent-* автономно впливає на цю основу і має наступні деривати: *ehren* / *entehren*, *hüllen* / *enthüllen*, *ideologisieren* / *entideologisieren*. Є відіменникові дієслова, основа яких самостійно не існує без префікса і ці дієслова теж мають значення, протилежне до основи: *entgöttern*, *entkernen*, *entknochen*.

3. Відкриття, доступ виражають 15 дієслів, які утворені шляхом приєднання префікса *ent-*: *entkoden*/ розкодувати, *entschlüsseln*/ відмикати, *entrollen*/ розгортати, *entsiegeln*/ розкривати, *entdecken*/ відкривати. Дієслова цієї групи становлять 5% усіх досліджених дієслів з префіксом *ent-*.

4. У 12 дієсловах, що становить 4 % досліджуваних дериватів, префікс *ent-* позначає початок процесу/ інхоативність: *entbrennen*/ запалювати, *entstehen*/ виникати, відбуватись.

5. 9 дієслів з префіксом *ent-*, а у відсотках це становить 3% від усіх дієслів, значення інтенсивності початкової дії дієслова: *entleihen*/ позичати, *entleeren*/ спустошувати, *entnerven*/ виводити з себе.

У деяких випадках префікс *ent-* спричинює й синтаксичні зміни: *stammen*/ походити, бути родом/ *entstammen*/ походити.

6. Існує ще одна група дієслів з префіксом *ent-*, яка нараховує 27 дієслів (8%) із загальної кількості і розглядається як лексикалізована, оскільки немає чітко вираженої функції префікса: *entblöden*/ посоромити, *entsetzen*/ викликати жах.

Тож, дослідження семантики дієслів з префіксом *ent-* науковцями містять схожі ознаки, основними значеннями цього префікса є: у напрямку від чогось, початку дії, реверсивне значення або повна протилежність до твірної основи, ліквідація та усунення. Приєднання префікса до твірних основ сприяє зміні семантики для новоутвореного деривати: префікс поєднується з різними основами і, у результаті взаємодії не лише з твірною основою, але й з іншим синтаксичним оточенням, похідні дієслова набувають з префіксом різноманітних значень, що відкриває перспективи подальших наукових спостережень у розвитку новоутворень.

Література:

1. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию. Избр. работы по рус. языку. Москва: Наука, 1959. С. 419- 443.
2. Возний Т. С. Словотворі дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. Львів: Вид-во ЛДУ Вища школа, 1981. 185 с.
3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. 187 с.
4. Кочерган М. П. Українська мова: енциклопедія / [ред: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
5. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва: Наука, 1981. 224 с.
6. Мирославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. Москва: Изд-во МГУ, 1980. 296 с.
7. Полюжин М. М. Функциональный і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород: Вид-во Закарпаття, 1999. 235 с.
8. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка. Москва: Изд-во лит. на иностр. яз., 1953. 376 с.
9. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. Düsseldorf: Verlag Schwann, 1962. 2. Aufl. 334 S.
10. Fleischer W., I. Barz Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 5., Auflage. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1983. 363 S.
11. Grimm J. Deutsche Grammatik II. Berlin, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1967. S. 786–901.
12. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1995. 5., völlig neu bearb. und erw. Aufl. 864 S.
13. Kühnhold I. Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen der Gegenwartssprache. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1978. 536 S.
14. Marchand H. Die Präpartikelverben im Deutschen: echte Präfixbildungen, synthetische Präfixbildungen, pseudo-präfixale Bildungen. *Studies in Syntax and Word-Formation*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1972. S. 423- 439.
15. Mater E. Deutsche Verben. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1966. Bd. 1-10. 290 S.
16. Paul H. Deutsches Wörterbuch. 9. Aufl. Tübingen: Niemeyer, 1992. 1130 S.
17. Willmanns W. Deutsche Grammatik. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. Straßburg: Verlag von Karl J. Trübner, 1899. S. 115-175.